

ULBS

Universitatea "Lucian Blaga" din Sibiu

Școala doctorală interdisciplinară

Domeniul de doctorat: Istorie

TEZĂ DE DOCTORAT

Ritual funerar și habitat în regiunea Târnavei Mari (secolele IX-XI)

(rezumat)

doctorand:

ADRIAN NICOLAE ȘOVREA

conducător științific:

prof. dr. habil IOAN MARIAN ȚIPLIC

SIBIU 2019

CUPRINS

CUPRINS.....	2
Capitolul I. Introducere.....	Error! Bookmark not defined.
1.1 Scopul lucrării. Delimitarea subiectului	Error! Bookmark not defined.
1.2 Cadrul geografic.....	Error! Bookmark not defined.
1.3 Căile de comunicație. Evoluția drumurilor pe valea Târnavei Mari din perioada romană până în perioada austriacă.....	Error! Bookmark not defined.
1.4 Toponimia din bazinul Târnavei Mari	Error! Bookmark not defined.
1.4.1 Considerații generale	Error! Bookmark not defined.
1.4.2 Toponime slave, slavo-române și turanice de pe valea Târnavei Mari.....	Error! Bookmark not defined.
1.4.3 Hidronimia din bazinul Târnavei Mari	Error! Bookmark not defined.
1.5 Contextul geopolitic al spațiului central-sud-estic european în perioada migrațiilor și evul mediu timpuriu.....	Error! Bookmark not defined.
1.6 Stadiul cercetărilor	Error! Bookmark not defined.
1.6.1 Scurtă privire asupra istoriografiei habitatului și a necropolelor din afara spațiului intracarpatic transilvan cu privire la secolele IX-XI.....	Error! Bookmark not defined.
1.6.2 Istoriografia văii Târnavei Mari cu privire la secolele IX-XI.....	Error! Bookmark not defined.
1.6.3 Istoriografia cercetărilor de necropole (secolele IX-XI) cu depuneri de vase ceramice în spațiul intracarpatic transilvan	Error! Bookmark not defined.
1.6.4 Istoriografia cercetării habitatului din secolele IX-XI în spațiul intracarpatic transilvan	Error! Bookmark not defined.
Capitolul II. Aspecte privind habitatul în bazinul Târnavei Mari.....	Error! Bookmark not defined.
2.1 Habitatul în Transilvania în secolele IX-XI.....	Error! Bookmark not defined.
2.2 Evoluția habitatului în bazinul Târnavei Mari	Error! Bookmark not defined.

2.2.1 Considerații generale asupra habitatului de pe valea Târnavei Mari **Error! Bookmark not defined.**

2.2.2 Așezări de pe valea Târnavei Mari cu continuitate în locuire în perioadele avaro-slavă, bulgară și maghiară (secolele VII-XII)..... **Error! Bookmark not defined.**

2.2.2.1 Așezări de pe valea Târnavei Mari din perioada avaro-slavă (a doua jumătate a secolului VII – prima jumătate a secolului IX)..... **Error! Bookmark not defined.**

a. Așezarea de la Bratei 2..... **Error! Bookmark not defined.**

b. Situl de la Eliseni..... **Error! Bookmark not defined.**

c. Situl de la Filiaș..... **Error! Bookmark not defined.**

d. Situl de la Cristuru Secuiesc..... **Error! Bookmark not defined.**

e. Situl de la Șimonești..... **Error! Bookmark not defined.**

f. Situl de la Albești **Error! Bookmark not defined.**

g. Așezări din secolele VII-IX descoperite prin periegheze **Error! Bookmark not defined.**

2.2.2.2 Așezări de pe valea Târnavei Mari din perioada bulgară și pre-maghiară (a doua jumătate a secolului IX – secolul XI) **Error! Bookmark not defined.**

a. Așezarea de la Albești – *La Cetățea* din secolele IX-X **Error! Bookmark not defined.**

b. Așezări din secolele IX-XI descoperite prin periegheze **Error! Bookmark not defined.**

2.2.2.3. Așezări de pe valea Târnavei Mari din perioada înstăpânirii maghiare (secolele XI-XII)..... **Error! Bookmark not defined.**

a. Așezarea de la Albești – *La Cetățea* din secolele XI-XII **Error! Bookmark not defined.**

b. Așezări din secolele XI-XII descoperite prin periegheze **Error! Bookmark not defined.**

2.3 Fortificațiile timpurii..... **Error! Bookmark not defined.**

Capitolul III. Rit și ritual funerar în bazinul Târnavei Mari. **Error! Bookmark not defined.**

3.1 Rit și ritual funerar pe valea Târnavei Mari în perioada migrațiilor (secolele IV-IX) **Error! Bookmark not defined.**

3.1.1 Rit și ritual specific perioadei gepide târzii **Error! Bookmark not defined.**

3.1.2 Ritual specific avarilor în necropola de la Bratei..... **Error! Bookmark not defined.**

3.1.3 Necropole birituale din bazinul Târnavei Mari..... **Error! Bookmark not defined.**

a. Mediaș **Error! Bookmark not defined.**

b. Bratei – Cimitirul nr. 2 **Error! Bookmark not defined.**

c. Boarta **Error! Bookmark not defined.**

3.2 Stadiul actual al cercetărilor arheologice privind ritul și ritualul funerar din secolele IX-XI din bazinul Târnavei **Error! Bookmark not defined.**

3.3 De la păgânism la creștinism. Descoperiri de morminte antropomorfe din secolele XI-XIII de pe valea Târnavei Mari..... **Error! Bookmark not defined.**

Capitolul IV. Ceramica funerară și din așezări în bazinul Târnavei MariError! Bookmark not defined.

4.1 Ceramica din așezări **Error! Bookmark not defined.**

a. Ceramica din așezarea de la Filiaș (secolele VII-IX)**Error! Bookmark not defined.**

b. Ceramica din așezarea de la Albești – *La Cetățea/Sub Cetățea***Error! Bookmark not defined.**

c. Studiu de caz. Repertoriu al ceramicii descoperite la Albești (secolele IX-XI)**Error! Bookmark not defined.**

4.2 Ceramica funerară..... **Error! Bookmark not defined.**

Ceramica-ofrandă din necropole de tip Mediaș **Error! Bookmark not defined.**

Concluzii**Error! Bookmark not defined.**

Repertoriu arheologic.....**Error! Bookmark not defined.**

Repertoriu arheologic cu așezări din secolele IX-XI din bazinul Târnavei Mari**Error! Bookmark not defined.**

Repertoriul siturilor funerare de tip Mediaș din bazinul Târnavei Mari**Error! Bookmark not defined.**

Lista figurilor**Error! Bookmark not defined.**

Bibliografie**Error! Bookmark not defined.**

Anexe.....**Error! Bookmark not defined.**

Tabele.....**Error! Bookmark not defined.**

Hărți**Error! Bookmark not defined.**

Schițe, desene, imagini**Error! Bookmark not defined.**

Ceramica**Error! Bookmark not defined.**

Ritual funerar și habitat în regiunea Târnavei Mari (secolele IX-XI)

(rezumat)

Capitolul I. Introducere

Valea Târnavei Mari este locuită încă din preistorie, dar perioada secolele IX-XI pe valea Târnavei Mari este însă mai slab evidențiată. Majoritatea descoperirilor arheologice se opresc la secolul IX (vezi Bratei – *Nisipărie*, Sighișoara – *Dealul Viilor* ș.a.), ca apoi să avem descoperiri pentru perioada din timpul cuceririi maghiare, secolele XI-XII. Cercetările lui Gheorghe Baltag au încercat să demonstreze că există locuire și în perioada post-avară și pre-maghiară, adică în secolele IX-XI. **Studiul de caz** este situl arheologic de la Albești, care din punctul de vedere al lui Gh. Baltag are și o fază specifică acestei perioade.

Lucrarea de față face referire la descoperirile arheologice din ceea ce noi am numit „regiunea Târnavei Mari” și care respectă în linii mari ceea ce din punct de vedere geografic e bazinul Târnavei Mari și bazinul Hârtibaciului. Geografic, valea Târnavei Mari poate fi împărțită în trei subunități: valea superioară, valea mijlocie și valea inferioară.

În perioada romană valea Târnavei Mari a făcut parte din ruta militară și comercială ce lega castrul și așezările romane dinspre est și de pe valea Târnavei Mari cu centrul administrativ de la Apulum. Acest drum era secundar de rang II urmând un traseu ce trecea prin Apulum – Obreja – Micăsasa – Sighișoara – Odorhei. În privința unui drum de legătură secundar de rang II se poate presupune ruta Sighișoara-Șaeș-Apold-Brădeni-Retiș-Bărcuț-Șoarș-Făgăraș, cu

lungimea de circa 45 km. Conform hartei jusefine (harta 8) realizată în perioada 1769-1773 pentru Transilvania „drumul de pământ” (trecut astfel pe harta jusefină, care e de fapt un drum de „categoria 1” pentru spațiul transilvan în secolul XVIII) are un traseu, care plecând din Alba Iulia merge pe o direcție vest-est spre Târnavă Mare ca din localitatea Țapu să urmeze linia râului intersectându-se cu drumul care vine de pe valea Vișei în apropierea Copșei Mici. Traversează localitățile până la Sighișoara de unde drumul continuă până la Vânători, ca aici drumul să aibă mai multe ramificații.

Din perioada arpadiană avem toponime care poartă numele unor puncte de graniță: predealpaß – predel (graniță naturală în cadrul Regatului maghiar), gypü, indagines, Verhaue (prisacă), kapu (porți; puncte de trecere prin prisăci). Așezări cu originea numelui turească sunt răspândite pe valea Oltului atât pe cursul mijlociu din sudul Transilvaniei cât și pe cursul superior din estul provinciei. Pe valea mijlocie a Târnavei Mari avem localitatea Stejărenii/ Beșa, Secășel/ Bessenijo. Prezența slavilor se păstrează în toponimie. În bazinul Târnavei Mari au fost identificate toponime și hidronime cu origini slavo: Criș (din slavul Kriz=cruce), Daia (dalya=sat îndepărtat), Vulcan (vâlk= lup), Prod (brod=vad), Moșna (müchü= mușchi, plantă), Tiur (turji/tuři= bour), Veza (vezü= ulm alb) ș.a. Toponime și hidronime cu origini turanice sunt „Kükülö” (forma maghiară a numelui „Târnavă”) și satele Beșa și Boiu. Hidronimul Târnavă are origini slave, „târñ” însemnând „floare cu spini” și „ava” fiind „apă”. Pe harta jusefină am identificat hidronime cu rezonanță românească în special în denumirile de văi: Valle Lapus, Valle Mare, Valle Ursuluj, Valle Satului, Valje Hetzel ș.a. Sensul de „vale” se referă la „loc larg între două înălțimi; teren în pantă coborâtoare” sau „loc cuprins între două înălțimi, cu talveg și cu fund” sau „pârâu, apă curgătoare”.

În cadrul acestui capitol s-a urmărit și prezentarea stadiului la care a ajuns istoriografia, fiind amintite cele mai importante articole și publicații cu privire la regiunea Crișanei, a spațiului nord-vestic, sud-vestic, și creionarea celor mai importante repere legate de stadiul cercetărilor arheologice. De asemenea am adus în vedere istoriografia maghiară. Datorită influenței culturii Dridu în spațiul de sud al Transilvaniei am considerat necesară o scurtă analiză realizată după articole și publicații ale unor autori care au abordat tematica aceasta luând în considerare și spațiul de sud al Transilvaniei. Istoriografia cu privire la cultura Dridu și a cercetărilor arheologice pentru secolele IX-XI este mult mai numeroasă decât a ceea ce am prezentat în această scurtă descriere.

Cercetarea arheologică de pe valea Târnavei Mari privind perioada migrațiilor (secolele IV-IX) și evul mediu timpuriu (secolele IX-XI) este legată de activitatea lui Kurt Horedt, a lui Ion Nestor, Eugenia Zaharia și Ligia Bârză sau a lui Radu Harhoiu și Gheorghe Baltag în special pentru valea mijlocie a Târnavei Mari, iar cea a lui Zoltan Székely este semnificativă și de mare importanță pentru valea superioară a aceluiași râu. De căpătâi sunt cercetările sistematice și de teren conduse de Gheorghe Baltag, care au fost publicate în volumul *Sighișoara înainte de Sighișoara* apărută în anul 2000.

Până în prezent au fost cercetate 15 necropole, însă câteva dintre ele nu au fost publicate în detaliu, fiind doar parțial analizate și doar generalități au fost menționate în reviste de specialitate, iar în urma acestor descoperiri arheologice au rezultat în literatura de specialitate grupe culturale care prezintă limitele cronologice.

Istoriografia cercetării habitatului din secolele IX-XI în spațiul intracarpatic transilvan este un capitol în care sunt trecute cele mai importante publicații cu referire la cercetările efectuate în așezări, publicații ce abordează teoretic și tehnic aceste descoperiri.

Capitolul II. Aspecte privind habitatul în bazinul Târnavei Mari

Lipsa documentelor cu privire la așezările timpurii din Transilvania lasă loc arheologiei să explice situația habitatului în Transilvania. Cercetările arheologice au arătat că așezările erau întemeiate lângă surse de apă, pe cursurile marilor râuri din Transilvania (Mureș, Someș), pe terasele ne-inundabile ale acestora. Fiecare locuință avea instalații de încălzire, rar fiind identificate locuințe fără vatră.

Așezările de pe valea Târnavei Mari se încadrează în liniile generale ale Transilvaniei. În paralel cu habitatul de pe valea principală a Târnavei Mari se dezvoltă un habitat aflat în zonele de dealuri (cu altitudini de până la 600 m) și de păduri, pe văi secundare greu accesibile. Aceste așezări sunt relativ dispersate, formate probabil din familii și clanuri, bazate pe o economie agro-pastorală.

Perieghezele au evidențiat pentru secolele VII-IX, perioada avaro-slavă, 36 de situri. Dintre acestea a beneficiat de cercetări sistematice „Așezare nr. 2” de la Bratei, ca și siturile de la Eliseni – *Ló Temető (Cimitirul calului)*, Filiaș – *Pământul Pădurii Mari*, Șimonești - *Sub stejari/Csere alja* și Cristuru Secuiesc, punctele *Poala Bradului/ Fenyőalja* și *Valea Pârâului Cetății/*

Valea Caldă, ce au perioada de sfârșit secolul IX. La Cristuru Secuiesc există și o a treia așezare, cercetată în centrul orașului și care a fost încadrată în secolele X-XI, dar pentru această perioadă informațiile sunt la nivel de raport de săpătură. Situl de la Albești – *La Cetățea/Sub Cetățea* prezintă trei nivele de locuire pentru evul mediu, dintre care unul de secole VII-IX. Celelalte două nivele din situl de la Albești – *La Cetățea/Sub Cetățea* sunt încadrate în secolele IX-X și XI-XII. Lipsește monografia sitului pentru ca informațiile să fie mai exacte. Aici avem al treilea nivel de locuire de la Albești – *La Cetățea/Sub Cetățea*, încadrat între secolele XI-XII, precum și alte posibile așezări descoperite prin periegeze.

Prisăcile erau tipul de fortificație cel mai des folosite de regalitatea maghiară pentru apărarea granițelor regatului. Sistemul de linii cu prisăci este identificat pe valea Târnavei Mari prin două tipuri Ia₂ și Ia₃ (după I. M. Țiplic) tipurile 4-5 după F. Fodor. În bazinul Târnavei toponimii care arată prezența unor porți și a unor prisăci sunt localitățile Copșa Mică, Copșa Mare și Ghipeș. Un alt toponim este dealul Gyepes aflat la est de Turdeni (jud. Harghita).

Capitolul III. Rit și ritual funerar în bazinul Târnavei Mari

Pe harta arheologică a necropolelor a spațiului intracarpatic transilvan, pentru secolele IX-XI, avem un gol arheologic pe valea Târnavei Mari. Nu au fost semnalate necropole cu depuneri de vase de ofrandă. Prin urmare putem pune o nouă dovadă în dreptul ipotezei că pătrunderea maghiară nu s-a realizat în secolele IX-X în această parte a Transilvaniei.

Pentru perioada secolelor XI-XIII în preajma Sighișoarei au fost descoperite cimitire cu rit și ritual creștin în punctele „Dealul Viilor”, „Biserica din Deal”, „Biserica Dominicană”. Ritul este catolic, iar înmormântările constau în depunerea defunctului în gropi simple (doar în giulgiu în secolul XII și în sicriu începând cu secolul XIII) și în gropi antropomorfe (e săpat conturul uman pe fundul gropii și depus defunctul – specific secolelor XI-XII). Groapa cu cistă nu a fost identificată în siturile de la Sighișoara.

Capitolul IV. Ceramica funerară și din așezări în bazinul Târnavei Mari

Așezarea de la Filiaș – *Pământul Pădurii Mari* conține fragmente specifice perioadei slavo-avare (secolul VII-VIII) și post-avare (secolul IX) (imag. 2, imag. 3). Dacă autorul săpăturii Zoltan Székely s-a oprit cu încadrarea la secolul VIII, atât Elek Benkő cât și Gheorghe Baltag

consideră că există elemente de datare pentru secolul IX. Gheorghe Baltag ia în calcul vasul decorat cu impresiuni alungite cu analogii la Albești – *La Cetățea/Sub Cetățea* .

Ceramica din așezarea de la Albești – *La Cetățea/Sub Cetățea* specifică perioadei secolelor VII-IX este dominată de cea lucrată cu mâna și la roata înceată, dar a fost descoperită și ceramică lucrată la roata rapidă. Ceramica lucrată cu mâna și la roata înceată se încadrează în cea specifică mediului slavo-avar prezent pe valea principală a Târnavei Mari.

Ceramica din așezarea de la Albești - *La Cetățea/Sub Cetățea* specifică perioadei VIII/IX-X (imag. 6-12) se caracterizează prin prezența unei ceramici semifine cu pasta omogenă, bine arsă, cu un decor format din serii de impresiuni alungite realizate cu pieptenul precum benzi de linii incizate orizontale continue sau benzi de linii întrerupte realizate cu furculița, dar și decor de tip „ghirlandă” realizat prin benzi de linii în valuri . Analogii sunt la Oșeni și Filiași din județul Harghita.

Ceramica din așezarea de la Albești - *La Cetățea/Sub Cetățea* specifică perioadei XI-XII este realizată la roata lentă și rapidă dintr-o pastă degresat cu nisip, arderea fiind oxidantă de bună calitate. Formele vaselor și decor par să continue în mod evolutiv modelele secolelor anterioare.

Ca studiu de caz este ceramica descoperită la Albești – *La Cetățea/Sub Cetățea* (secolele IX-XI) unde sunt repertorizate 9 vase ceramice reîntregite și expuse la Muzeul de Istorie Sighișoara. Descrierea constă în starea vasului (fragmentară – reîntregibilă-restaurată), forma vasului, tehnologia, pasta, degresantul, arderea, culoarea, buza, dimensiuni, grosimea peretelui, decor, tip ornament și observații (dacă e cazul). De asemenea sunt descrise 35 de fragmente de vase pe același criterii ca la vase (excepție dimensiuni).

În privința ceramicii-ofrandă din necropole acestea sunt din morminte de tip Mediaș. Diferența dintre vasele-ofrandă și urna de incinerare este că acesta din urmă servește ca și „casă” în simbolistica ritualică a trecerii în lumea de dincolo a defunctului. Sunt acele vase care au fost depuse lângă defunct și care au servit ca ofrandă pentru ca cel decedat să aibă ofranda pentru lumea de dincolo. Astfel de vase-ofrandă au fost descoperite pe valea Târnavei Mari în urma cercetărilor arheologice care au avut loc în necropola nr. 2 Bratei – *Nisipărie* (Cimitirul nr. 2) și în necropola de la Boarta – *Pârâul Zăpodiei/Șoivan*. La Mediaș – *Dealul Furcilor* este semnalat un

mormânt de înmormântare cu o posibilă depunere de vas ofrandă la picioarele defunctului (M4) însă mai multe informații nu sunt.

Concluzii

Pe valea Târnavei Mari avem **definite trei microzone** care ne oferă o perspectivă asupra evoluției comunităților de după retragerea administrației romane. Una dintre acestea este **microzona Bratei** unde avem două așezări („Așezarea 1” – secolele IV-VII și „Așezarea 2” cu două faze între secolele VI-VII și VII-VIII/IX). **Microzona Sighișoara** unde avem săpăturile din punctul *Dealul Viilor* și în care au fost observate trei faze de locuire. O primă fază este specifică perioadei secolelor III-IV, o a doua fază specifică secolelor V-VI și a treia fază secolele VII-IX. În această microzonă intră și situl de la Albești din punctul *Sub Cetățea/La Cetățea* tot cu trei faze de locuire, dar mai târziu și anume o fază datată în secolele VII-VIII, o a doua fază între secolele IX-X și o alta între secolele X-XI. O altă **microzonă** se conturează în jurul **Cristurului Secuiesc** unde atât la Cristur cât și la Filiaș avem cercetate așezări cu mai multe faze de locuire. Așezarea de la Filiaș din punctul *Pământul Pădurii Mari* are două faze, una încadrate în secolele VI-VII și o a doua între secolele VII-IX.

Pe baza cercetărilor arheologice de la Albești, Gheorghe Baltag consideră că pe văile secundare ale Târnavei Mari exista o populație care coexista cu comunitățile de pe valea principală a Târnavei Mari. Elementele acestor comunități de pe văile secundare țin de o cultură arheologică aparte numită de Gheorghe Baltag „cultura plaiurilor transilvane”. Această cultură a comunităților aflate în zone deluroase cu altitudini de peste 400 m are la bază teoria „retragerii la munte” pe care a dezvoltat-o C. C. Giurescu. Retragerea spre munte și stabilirea acestor comunități în zone submontane sau pe văile secundare ale principalelor râuri Mureș, Olt, Târnavă, Someșuri este explicația pe care merg o parte dintre cercetători pentru a explica dispariția unor elemente culturale semnificative de pe văile acestor râuri. O altă teoria ce explică dispariția diverselor forme culturale înainte de secolul IX este teoria „pânzelor suprapuse de populație” introdusă de P. P. Panaitescu care spunea că „poporul român este continuarea romanității orientale, el s-a format pe un spațiu întins, șes, deluros și muntos, a cărui axă este Dunărea” și într-un final populația romană și cea slavă, „două pânze de populație” s-au întrepătruns în cursul secolelor VII-X.

Această teorie e explicația pe care o dă P. P. Panaitescu pentru asimilarea slavilor în masa autohtonă la nord de Dunăre și slavizarea populației la sud de Dunăre.

La Albești săpăturile din perioada 1987-1997 au scos la iveală 45 de complexe arheologice specifice secolelor VII-VIII, alte 12 complexe databile în secolele IX-X și 15 complexe specifice perioadei XI-XII. Cele 9 vase de la Albești sunt descrise după modelul lui Călin Cosma. Astfel am luat în calcul înălțimea vaselor, diametrul gurii, diametrul fundului. Principalele concluzii cu privire la fragmentele de vase ceramice sunt trecute aici. Arheologic, ceramica de la Albești – *Sub Cetățea/ La Cetățea* încadrată în secolele IX-X aparține culturii Dridu în special prima parte a acesteia (Dridu A), deoarece lipsesc acele vase specifice fazei a doua (Dridu B), anume vasele cu pasta fină, cenușie, decor de linii lustruite și mai puțin linii incizate. Partea de final al capitolului „Concluzii” include în descrierea generală a vaselor ceramice din Transilvania din secolele IX-XI și caracteristicile ceramicii de la Albești.